

УДК 331.526

М. М. Жибак,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри бухгалтерського обліку та аудиту, ВСП НАУ
"Бережанський агротехнічний інститут"

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ЕТАПІВ ВІДТВОРЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

На основі результатів обстежень Держкомстату України, аналізу наукових робіт вчених відзначено переваги поетапного дослідження відтворення трудового потенціалу. Досліджено процес його розвитку в Західному регіоні, зокрема викриті негативні тенденції, що намітились у формуванні трудового потенціалу, приведений співставний аналіз динаміки розвитку соціальних показників у досліджуваному регіоні.

According to the analyses of the research papers of scientists that was done by The Ukraine State Committee Of Statistics there were admitted advantages of step by step researching of labour potential reproduction and researched process of its development in Western region. Likewise here were uncovered negative tendencies in labour potential creating and analyzed social and economic problems of labour potential in Western region in the process of settling and its development. There was held comparative analyses of dynamic development of labour potential social showings in the researched region. In the article were shown main reasons of unsatisfactory development of labour potential in Western region.

Ключові слова: трудовий потенціал, відтворювальний цикл, соціально-трудова відносина, стан розвитку.

Key words: labour potential, reproductive cycle, social and labour relations, state of development.

ВСТУП

Відтворення трудового потенціалу першочергово формується на основі діалектичного взаємозв'язку систем ключових понять, пов'язаних із відтворенням окремих категорій населення, які обґрунтовують, зокрема, сутність трудових ресурсів. Відтворювальний цикл трудових ресурсів — це безперервний процес проходження всіх етапів та зміни у зв'язку з цим кількісно-якісних характеристик. Зміст кожного етапу відтворювального циклу трудових ресурсів безпосередньо залежить від типу економічних відносин в суспільстві.

Дослідженню етапів розвитку трудового потенціалу присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. До них відносяться праці С. Бектурова, Д. Богині, В. Дієсперова, М. Долішнього, С. Злупка, Е. Лібанової, М. Пітюлича, Л. Шаульської, О. Шкільова, К. Якуби та багатьох інших.

ФОРМУВАННЯ МЕТИ СТАТТІ І ЗАВДАНЬ

Проведений аналіз наукових праць [1, 2, 3, 4, 5] свідчить, що під увагою фахівців були стадії відтворювального циклу, що неповною мірою

відповідають сучасному етапу розвитку трудового потенціалу.

Найперше відзначимо, що нинішній етап розвитку України як незалежної держави ринкового типу супроводжується становленням якісно нових соціально-трудова відносин. Зміст соціально-трудова відносин на даному етапі проявляється у виділенні нових суб'єктів, розширенні кола представників їх інтересів, виконанні ними неспецифічних для попереднього радянського періоду функцій.

Також наукові дослідження попереднього радянського періоду всесторонньо висвітлювали притаманний даній системі господарювання відтворювальний цикл трудового потенціалу, який охоплює процеси його формування, обміну, розподілу, перерозподілу, використання і розвитку. Разом з тим змістовне наповнення окремих етапів не відповідає сучасній українській дійсності. Проголошення ідеї свободи вибору видів форм життязабезпечення, підвищення вимог до якості робочої сили, руйнування ідеалів престижності праці як прояви нових соціально-економічних відносин обумовили необхідність виділення нових етапів.

Доцільно зазначити, що важелі регулювання кількості і якості трудового потенціалу також є новими: пріоритетне державне регулювання змінено на ринкові інструменти впливу. Ринковий механізм впливає на професійно-кваліфікаційну структуру кадрів, визначає обсяги професійної підготовки, диктує вимоги до працівників, їхньої конкурентоспроможності; виникають диспропорції на ринку праці як результат нездатності продажу робочої сили, безробіття, які не були притаманними радянському суспільству.

Відбувається зміна інструментарію впливу на кожний етап відтворення трудового потенціалу, перерозподіл ролі інститутів у цьому процесі. В більшості випадків умови використання трудового потенціалу визначаються тими, хто пропонує роботу, тобто роботодавцями, що зумовлює необхідність використання інструментів договірної регулювання, більш активної захисної функції профспілок, розвитку системи самозахисту працюючих від загроз руйнування трудового потенціалу тощо. При наявності ринкових відносин, держава

є носієм регулюючих, законодавчих, захисних функцій. Вплив на умови використання трудового потенціалу здійснюється опосередковано, шляхом використання ринкових важелів та відповідних державних інструментів, керуючись необхідністю досягнення суспільних цілей і реалізації інтересів бізнесу. Держава регулює процеси формування, реалізації, збереження трудового потенціалу через демографічну, соціально-економічну політику, політику зайнятості.

Досліджуючи процес відтворення трудового потенціалу Західного регіону необхідно визначити його окремі етапи, розглядаючи які, виявити існуючі проблеми відтворення та запропонувати своє бачення їх розв'язання та шляхи реалізації запропонованих заходів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Нові економічні умови змінюють критерії ефективності кожного етапу відтворювального циклу трудового потенціалу. На відміну від проголошеної в радянські часи повної зайнятості в

ринковому суспільстві домінує продуктивна зайнятість, яка є критерієм ефективності етапу використання трудового потенціалу. Цілком новими критеріями ефективності відтворення трудового потенціалу є висока підприємницька активність працюючих, гарантії зайнятості, відсутність "тіньових" відносин у трудовій сфері, відповідність кількісно-якісного складу трудового потенціалу потребам економічного розвитку, низький рівень безробіття, високий рівень конкурентоспроможності робочої сили, висока її вартість.

Ми вже відзначали, що дослідженням відтворення трудового потенціалу присвячена значна кількість наукових робіт, зокрема, Шаульська Л.В. досить ґрунтовно і повно описує в своїй роботі [12] етапи відтворювального циклу трудового потенціалу. Ми повністю поділяємо її думку щодо етапів відтворювального циклу. Разом з тим вважаємо, що доцільно було б розширити зміст першого етапу — "фор-

Таблиця 1. Етапи відтворення трудового потенціалу

Етап	Зміст етапу	Критерії ефективності етапу	Носії трудового потенціалу
Формування трудового потенціалу	Процес забезпечення природного відтворення людини, набуття нею рис та властивостей, необхідних для використання в трудовій діяльності, здобуття певних знань і навичок, фізичного, емоційного, духовного, професійного розвитку	Ефективна соціально-економічна політика держави. Високий рівень грамотності та освіченості, духовної, фізичної культури покоління; професійна орієнтація, самовизначення; високий рівень здоров'я населення	Населення до працездатного і працездатного віку
Збереження трудового потенціалу	Укріплення позитивних кількісно-якісних характеристик трудового потенціалу, усунення та попередження загроз його руйнування та розвитку	Наявність умов та можливостей розширеного відтворення трудового потенціалу, покращення здоров'я; справедлива винагорода за працю, гарантії зайнятості, безпечні умови праці, захист трудових прав, відсутність «тіньових» відносин у трудовій сфері	Населення без обмеження вікових рамок і намірів щодо економічної активності
Розвиток трудового потенціалу	Процес прогресивних змін кількісно-якісних характеристик трудового потенціалу для забезпечення його найповнішої реалізації і ефективного використання, потреб соціально-економічного розвитку в нинішній час та в перспективі	Стале відтворення життєвого потенціалу; високий рівень соціальних та трудових прав, їх реалізація, відповідність якісного рівня і кількісного складу трудового потенціалу потребам економічного розвитку; висока мотивація до праці, трудова, підприємницька та інноваційна активність	Населення без обмеження вікових рамок і намірів щодо економічної активності
Реалізація трудового потенціалу	Продаж та купівля найманої робочої сили; започаткування власної справи для підприємців	Низький рівень безробіття; високий рівень конкурентоспроможності робочої сили; професійна і соціально-економічна самореалізація в праці	Економічно активне населення
Використання трудового потенціалу	Споживання результатів праці найманих працівників з метою вироблення благ та надання послуг через організацію виробництва та праці, стимулювання трудової, інноваційної та підприємницької активності та продуктивності	Продуктивна зайнятість, висока вартість робочої сили, високий рівень продуктивності праці; трудова, підприємницька, інноваційна активність працюючих	Зайняте населення

мування трудового потенціалу". Розкриваючи зміст етапу автор трактує, що це є "процес набуття та властивостей, необхідних для використання в трудовій діяльності, здобуття певних знань і навичок, фізичного, емоційного, духовного, професійного розвитку". Тобто, відтворювальний цикл розглядається з моменту народження людини. Якщо ж говорити про відтворення трудового потенціалу, то один з основних його чинників — демографічне відтворення, на яке може здійснювати вплив держава шляхом здійснення відповідної соціально-економічної політики, результати якої можуть вплинути на демографічну ситуацію населення країни через певний період часу, так як і інші непередбачені суспільні явища, наприклад, війни, катастрофи, епідемії що супроводжуються значними людськими жертвами, тощо.

Якщо взяти за основу комплексну структуру етапів відтворювального циклу трудового потенціалу А.В. Шаульської і врахувати наведені зауваження, то матимемо наступну структуру, яка показана в таблиці 1.

Вагоме значення на етапі формування трудового потенціалу має освіта. Значимо, що у сфері освіти і професійного навчання у останні роки в Україні відбулися певні зміни щодо оновлення змісту та якості освіти, її гуманізації та гуманітаризації, зближення з загальноєвропейською системою освіти на основі Болонського процесу. Запроваджено нові типи навчальних закладів, диверсифіковано форми освітньої діяльності, налагоджено зв'язки з зарубіжними науково-освітніми структурами, тобто відбувається адаптація цієї галузі до змін у соціально-економічному середовищі.

В таблиці 2 приведені дані щодо динаміки освітніх закладів в областях досліджуваного регіону. Як бачимо, що у всіх трьох областях за період з 1990 року пройшло зменшення дошкільних закладів освіти приблизно в 1,8—1,5 раз, натомість зросла кількість загальноосвітніх закладів, появилися і якісно нові — гімназії, приватні школи певного спрямування тощо.

У Львівській та Івано-Франківській областях, починаючи з 2005 р., намітилась тенденція, хоч і незначна, до збільшення кількості дошкільних закладів. Суттєвими є зміни у вищій освіті, особливо, помітні позитивні зрушення у збільшенні кількості вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації, тобто покращилась якість підготовки майбутніх спеціалістів.

На відтворення фізично здорового трудового потенціалу вирішальний вплив має соціальна політика держави в сфері охорони здоров'я. Із наведеної таблиці 3 видно, що в областях досліджуваного регіону кількість лікарів, що пнаводяться на 10 тис. населення зросло в порівнянні із 1990 роком у всіх трьох областях (Львівській на 8,8 тис.; Тернопільській — 5,7 тис.; Івано-Франківській — 7,2 тис.), збільшилась і кількість середнього медичного персоналу. Проте загальна кількість лікарняних закладів суттєво зменшилась, а відповідно і кількість лікарняних ліжок. Така динаміка змін щодо кількості медичного персоналу, і лікарняних закладів наводить на думку, що зросла якість надання медичних по-

Таблиця 2. Динаміка закладів освіти областей Західного регіону

Навчальні заклади	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Львівська область									
Дошкільні заклади, — у міських поселеннях — у сільських поселеннях	858 463 395	679 419 260	483 292 191	478 292 186	477 291 186	475 289 186	472 289 183	478 290 188	487 289 198
Загальноосвітні навчальні заклади	x	1353	1451	1479	1486	1492	1490	1487	1482
Професійно-технічні навчальні заклади	76	69	58	57	57	59	60	61	62
Вищі навчальні заклади: I—II рівень акредитації III—IV рівень акредитації		40 12	44 15	40 17	39 20	39 24	36 26	33 28	28 28
Тернопільська область									
Дошкільні заклади, — у міських поселеннях — у сільських поселеннях	676 161 515	553 120 433	474 107 367	x x x	x x x	483 100 396	496 100 399	499 100 399	448 100 348
Загальноосвітні навчальні заклади	878	913	924	923	930	924	922	920	909
Професійно-технічні навчальні заклади	25	25	22	22	22	22	24	24	24
Вищі навчальні заклади: I—II рівень акредитації III—IV рівень акредитації	x x	15 8	13 9	13 9	13 9	13 10	13 10	12 11	12 10
Івано-Франківська область									
Дошкільні заклади, — у міських поселеннях — у сільських поселеннях	438 177 261	363 159 204	285 120 165	276 117 159	275 116 159	278 115 163	278 117 161	283 116 167	293 116 177
Загальноосвітні навчальні заклади	713	752	764	763	765	761	763	764	763
Професійно-технічні навчальні заклади	27	27	20	20	20	20	21	21	21
Вищі навчальні заклади: I—II рівень акредитації III—IV рівень акредитації	18 3	20 3	25 6	24 6	23 7	23 7	21 9	22 9	21 9

Таблиця 3. Динаміка основних показників охорони здоров'я областей Західного регіону

Показники	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Львівська область									
Кількість лікарів на 10 тис. населення	49,0	51,8	51,9	53,5	53,9	55,0	56,3	56,6	57,8
Кількість середнього медичного персоналу на 10 тис. населення	104,8	111,2	113,8	116,8	117,4	118,7	120,3	117,6	117,6
Кількість лікарняних закладів	169	160	150	145	144	142	141	139	138
Кількість лікарняних ліжок на 10 тис. населення	124,9	107,7	96,3	98,1	99,1	98,4	98,5	97,0	97,3
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів	367	378	367	365	363	364	376	381	385
Тернопільська область									
Кількість лікарів на 10 тис. населення	43,7	47,0	47,0	x*	x	x	48,4	49,1	49,4
Кількість середнього медичного персоналу на 10 тис. населення	117,3	112,7	109,0	x	x	x	111,1	109,9	110,9
Кількість лікарняних закладів	90	89	79	x	x	x	71	71	70
Кількість лікарняних ліжок на 10 тис. населення	132,5	122,0	93,0	x	x	x	91,4	91,4	91,8
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів	191	188	194	x	x	x	204	207	217
Івано-Франківська область									
Кількість лікарів на 10 тис. населення	42,7	44,1	45,6	45,7	46,4	46,6	47,6	48,7	49,9
Кількість середнього медичного персоналу на 10 тис. населення	115,2	110,5	107,6	105,8	105,1	105,2	106,4	102,7	104,4
Кількість лікарняних закладів	92	98	86	81	81	82	82	82	82
Кількість лікарняних ліжок на 10 тис. населення	128,1	115,3	88,6	90,4	91,4	91,3	91,1	91,3	91,2
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів	208	208	224	220	223	227	243	241	242

* -відсутні дані

слуг населенню, в першу чергу за рахунок збільшення висококваліфікованих спеціалістів, а також впровадження новітніх технологій та обладнання в процесі лікування. Разом з тим треба відзначити досить значну кількість і стабільну тенденцію до зростання лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, які сконцентровані в основному в сільській місцевості, а їхні можливості в наданні ними медичних послуг є значно нижчими. Це один з факторів, який негативно впливає на здоров'я населення, про що свідчать статистичні дані захворювання. Так, за статистикою [7, 8, 9] у Львівській області загальна кількість всіх захворювань на 100 тис. насе-

лення зростає з 81108 осіб в 2000 р. до 81542 осіб в 2006 році, в Івано-Франківській, відповідно, з 76224 до 85654 осіб, а в Тернопільській на 10 тис. населення з 5746,3 осіб в 2000 р. до 6417,0 в 2006 році і це при тому, що спостерігається загальне зменшення населення.

Досліджуючи питання трудового потенціалу, його відтворення В.М. Лич, М.І. Долішній [10, 11] відзначають, що його основою є риси, закладені природою. Це насамперед стосується здоров'я (фізичного і психічного), творчих здібностей і певною мірою моральних установок особистості.

Невтішною є ситуація і в питаннях сім'ї для досліджуваного регіону (рис. 3). Із наведених графіків видно, що кількість шлюбів у всіх трьох досліджуваних областях, починаючи із 1990 року і до 2000 р., зменшувалась досить динамічно, причому як сільського, так і міського населення. В той же час кількість розлучень неухильно зростає. На нашу думку, найбільш суттєвим фактором на ці негативні процеси мав вплив значної міграції населення, зокрема в молодому віці. Серед них значна частина людей, що перебували в шлюбі. Однак тривалий розрив по часу у подружньому житті в багатьох випадках призводить до розриву сімейних відносин, що і видно з наведених графіків.

В період з 2000 р. по даний час, як видно з графіків, спостерігаються пікові ситуації з протилежними значеннями — максимуму і мінімуму. Це знову ж таки можна пояснити міграційними процесами, викликаними політичною ситуацією, що склалася на той час в Україні, — значні досягнення політичних демократичних сил, що моральне піднесення населення, надію на можливість працевлаштування в Україні з подальшим частковим розчаруванням.

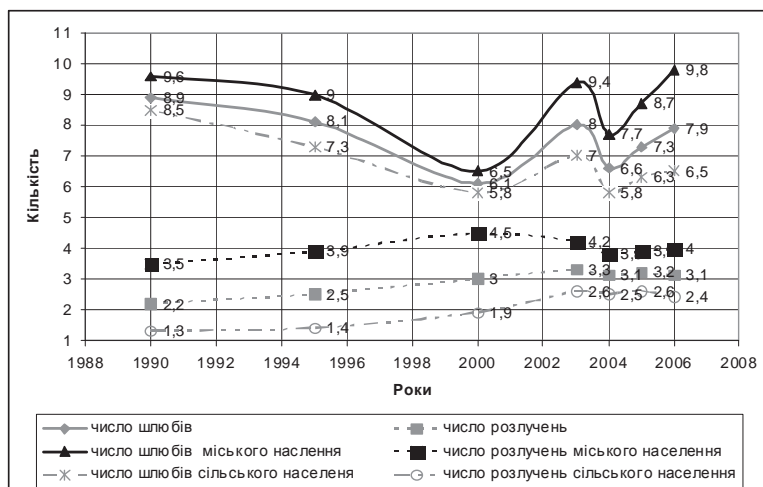

Рис. 1. Динаміка шлюбів та розлучень на 1000 осіб населення Івано-Франківської області

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМКУ

Сталий соціально-економічний розвиток країни як головна ціль державного управління забезпечується роз-

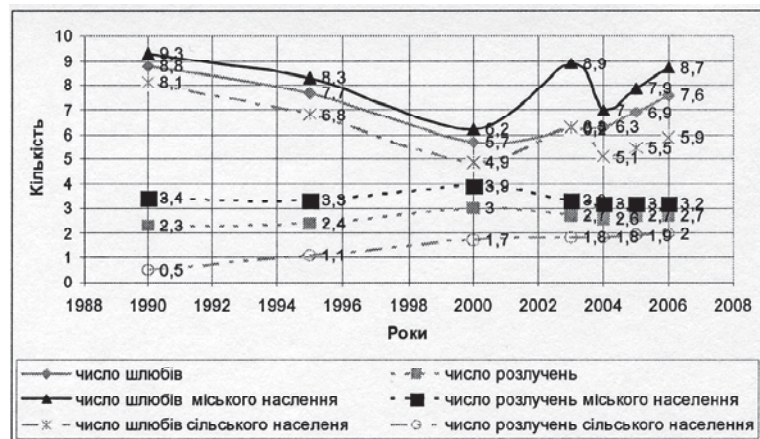

Рис. 2. Динаміка шлюбів та розлучень на 1000 осіб населення Львівської області

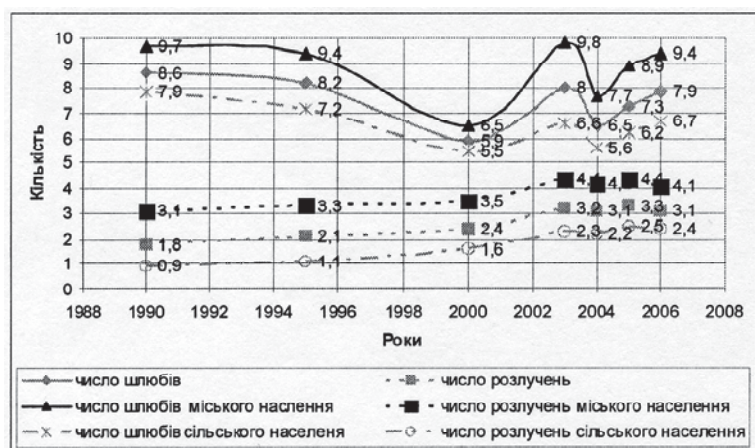

Рис. 3. Динаміка шлюбів та розлучень на 1000 осіб населення Тернопільської області

витком трудового потенціалу, який є одночасно причиною та наслідком досягнення високого соціально-економічного розвитку.

Найбільш повне дослідження відтворення трудового потенціалу, на нашу думку, можна здійснити, застосувавши поетапний метод вивчення. І треба відзначити, що на сьогоднішній день процес відтворення трудового потенціалу в досліджуваних областях Західного регіону відбувається за важких умов. Його кількісні та якісні характеристики, що обумовлені існуючою соціально-економічною політикою, можуть набути нових якісних змін тільки у випадку стабілізації і наступного зростання виробництва, залучення інвестицій, досягнення зайнятості при соціально допустимому рівні безробіття, удосконалення системи оплати праці, розширенні можливостей населення одержувати додаткові доходи, розвитку системи соціальної допомоги, дотацій і пільг. Для успішного розвитку трудового потенціалу необхідно також звернути увагу, в першу чергу органам місцевого самоврядування, на втілення в

життя положень "Основних напрямів розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року" [6], де чітко вказані передумови відродження і забезпечення його стабільного розвитку, соціально-економічного розвитку країни в цілому.

Література:

1. Заяць Т.А. Економічне регулювання сфери відтворення робочої сили. — К.: Ленвіт, 1997. — 152 с.
 2. Біляцький С., Хахлюк А., Мірошніченко Т. Нові світові тенденції на ринку праці // Україна: аспекти праці. — 2002. — №4. — С. 3—8.
 3. Оникиєнко В.В. Методологические вопросы воспроизводства трудового потенциала // Трудовой потенциал регионов Украинской ССР. — К.: СОПС УССР АН УССР, 1982. — С. 3—19.
 4. Ким М.М. Трудовой потенциал: формирование, использование, управление. — Харьков: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2003. — 250 с.
 5. Карпунин Д.Н., Маслова И.С. Формирование и эффективное использование трудового потенциала // Вопросы экономики. — 1988. — №6. — С. 93—103.
 6. Указ Президента України "Про Основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року" від 3 серпня 1999 р. № 958/99.
 7. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2006 рік. Івано-Франківськ, 2007. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. — 501 с.
 8. Статистичний щорічник Львівської області за 2006 рік. — Львів, 2007. Головне управління статистики у Львівській області. Частина 2— 341 с.
 9. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2006 рік. — Тернопіль, 2007. Головне управління статистики у Тернопільській області. — 445 с.
 10. Долішній М.І., Злупко С.М., Бандур С.І. Трудовий потенціал і зайнятість, теоретичні основи та регіональні особливості / Інститут регіональних досліджень НАН України. — Ужгород: Карпати, 1997. — 422 с.
 11. Либанова Э.М. Рынок рабочей силы (методы анализа и возможности регулирования). — К.: 1993. — С. 31—42.
 12. Шаульська Л.В. Трудовий потенціал: багаторівнева стратегія збереження та розвитку: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.09.01 / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослід. — Київ, 2006. — 34 с.
- Стаття надійшла до редакції 16.02.2009 р.